

GODNOŚĆ LUDZKA W HIERARCHII WARTOŚCI PODSTAWOWYCH SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO W ŚWIADOMOŚCI MŁODZIEŻY LICEALNEJ I AKADEMICKIEJ. STUDIUM SOCJOLOGICZNE

Human dignity in the hierarchy of the fundamental values of Polish society in the consciousness of high school youth and academic youth. A sociological study

Streszczenie

W artykule tym prezentuję wyniki moich badań socjologicznych, które ukazują postawy i oceny jako składniki świadomości, licealistów i studentów wobec miejsca godności człowieka w hierarchii wartości podstawowych uznawanych i realizowanych oraz wobec wartości postulowanych przez młodzież do akceptacji i realizacji w społeczeństwie polskim. Do wartości podstawowych respondenci włączają też godność osobową człowieka. Badania te zrealizowałem w 2011 roku wśród 456 licealistów w Kaliszu i wśród 426 studentów uniwersytetu w Poznaniu. W całej zbiorowości było 508 kobiet i 374 mężczyzn. Badania wykazały, że dzisiejsza polska młodzież w zdecydowanej większości (80%) godność człowieka postrzega jako wartość podstawową, która jest konieczna w osobistym i społecznym życiu ludzi. Jednocześnie młodzież badana wie, że godność ta nie jest wartością stałą w życiu każdego człowieka, gdyż ciągle zagrażają jej różne czynniki, zaniżają jej znaczenie lub powodują zanikanie. Respondenci zaznaczają, że niektórzy Polacy nie dostrzegają w godności ludzkiej wartości podstawowej, lekceważą jej rolę i znaczenie we własnym życiu indywidualnym i społecznym. Respondenci chcą, żeby godność ludzka odzyskała właściwe miejsce w hierarchii wartości podstawowych i uroczystych, uznawanych i realizowanych w polskim społeczeństwie. Godność zapewnia ludziom wolność osobistą, poczucie własnej wartości i bezpieczeństwa, właściwych relacji z innymi osobami i grupami społecznymi, nadaje sens ich życiu. Troszcząc się o własną godność, jednostka powinna także akceptować i szanować godność osobową każdego człowieka.

Słowa kluczowe: godność człowieka, hierarchia wartości, wartości podstawowe i uroczyste, wartości uznawane i realizowane, wartości postulowane, licealiści, studenci, społeczeństwo polskie

Abstract

In this article, I present the result of my sociological research, which shows the attitudes and assessments, as components of consciousness, of high school students and university students as to the place of human dignity in the hierarchy of basic values recognized and implemented, and of the values postulated by young people for acceptance and implementation in Polish society. The respondents include human dignity within basic values. I carried out these studies in 2011 among 456 high school students in Kalisz and among 426 university students in Poznan. The total number of the respondents was 508 women and 374 men. The research shows that today's Polish youth in the predominant majority (80%) perceives human dignity as a basic value which is necessary in the personal and social life of people. At the same time, the youths in the study know that human dignity is not a permanent value in the life of every human being, because it is constantly threatened by various obstacles that underestimate its meaning or cause its disappearance. The respondents also point out that some Poles do not perceive basic values in human dignity, they neglect its role and significance in their individual and of the social lives. The respondents want human dignity to regain its rightful place in the hierarchy of the basic and solemn values, recognized and implemented in the Polish society. Dignity

guarantees people personal freedom, self-esteem and security, correct relationships with other people and social groups, gives meaning and purpose to their lives. Individuals, caring for their own dignity, should also accept and respect the personal dignity of every human being.

Keywords: human dignity, hierarchy of values, basic and solemn values, values recognized and implemented, postulated values, high school youth, university students, Polish society

Wstęp

Wypowiedzi uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych uczestniczących w innych badaniach socjologicznych, tu cytowanych, dotyczących godności człowieka – jej istoty, miejsca i znaczenia w hierarchii wartości podstawowych uznawanych i realizowanych w polskim społeczeństwie, skłaniają do pytania, jak do tej kwestii odniosą się respondenci z Kalisza i Poznania – uczniowie liceów i studenci różnych kierunków w niepublicznej uczelni wyższej, którzy uczestniczyli w badaniach socjologicznych. Wybór respondentów z tych szkół do badań empirycznych był przemyślany i wynikał z potrzeby poznania ocen, postaw i motywacji jako składników świadomości uczniów i studentów w nich uczących się wobec wartości podstawowych i uroczystych oraz miejsca godności człowieka w hierarchii tych wartości. Poznanie specyfiki tych postaw i motywacji oraz kierunek zmian w nich, w zestawieniu z postawami młodzieży w innych badaniach, były ważnym bodźcem skłaniającym mnie do podjęcia własnych badań. Prezentacja wybranych cech respondentów i założeń metodologicznych badań wśród nich zrealizowanych poprzedza analizę ich postaw i ocen wobec godności osobowej człowieka oraz jej miejsca w ich hierarchii wartości podstawowych. Określenie obu typów wartości będzie ukazane w kolejnych częściach artykułu.

Postawy licealistów i studentów uczestniczących w badaniach socjologicznych dotyczące godności ludzkiej ogólnie pojętej i godności osobistej człowieka jako wartości podstawowej oraz miejsca i znaczenia godności w hierarchii podstawowych wartości społeczeństwa polskiego były przedmiotem tych badań. Wyniki ich są prezentowane w tym opracowaniu. W zakres przedmiotu badań wchodziły także deklaracje respondentów uwzględniające możliwość obrony osobistej godności za cenę własnego życia.

Celem tego opracowania jest wieloaspektowy opis i analiza postaw i ocen respondentów wobec godności człowieka oraz jej miejsca i znaczenia w hierarchii wartości podstawowych i uroczystych uznawanych i realizowanych w społeczeństwie polskim. W zakresie tego celu znajduje się także próba wyjaśnienia powodów, pod wpływem których respondenci ustosunkowali się w określony sposób do godności człowieka oraz do jej miejsca i znaczenia w ich hierarchii wartości podstawowych i uroczystych uznawanych w społeczeństwie polskim. Cel ten obejmuje również postulaty badanych licealistów i studentów dotyczące konieczności uwzględnienia w społeczeństwie polskim wartości, których zabrakło w społeczeństwie w ocenie tych respondentów. Postulaty respondentów obejmują też dyslokację godności człowieka w sugerowanej przez nich hierarchii wartości podstawowych. W wyjaśnieniu tej kwestii ważną rolę odgrywają cechy demograficzne respondentów jako zmienne niezależne. Wyjaśnienie i opis postaw licealistów i studentów dotyczących godności ludzkiej, jej miejsca w ich hierarchii wartości podstawowych społeczeństwa polskiego mają związek z hipotezami empirycznymi przyjętymi w założeniach badawczych (Babbie 2007: 112-113).

Teoria postaw i teoria wartości stanowi podłoże dla analizy postaw licealistów i studentów wobec godności człowieka oraz jej miejsca w hierarchii wartości podstawowych uznawanych i realizowanych oraz postulowanych przez nich do realizacji w społeczeństwie polskim. Należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu spotykamy wiele różnych określeń postawy. Na przykład Stefan Nowak zaznacza, że „postawa to układ trojakiemu rodzajowi względnie trwałych dyspozycji do reagowania pewnego podmiotu na pewien przedmiot: dyspozycji do oceniająco-emocjonalnych reakcji na ten przedmiot, do jego określonego postrzegania i do zachowywania się wobec niego w określony sposób, przy przyznaniu składnikom oceniająco-emocjonalnym roli szczególnie doniosłej” (Nowak 1973: 12-13). Z kolei Tadeusz Mądrzycki pisze, że „postawę można określić jako względnie trwałą i zgodną organizację poznawczą, uczuciowo-motywacyjną i behawioralną przedmiotu, związaną z określonym przedmiotem czy klasą przedmiotów” (Mądrzycki 1970: 19). Odmiennie postawę pojmuje Janusz Reykowski i proponuje, aby postawami nazywać „pewne głębsze mechanizmy i układy

motywacyjne, polegające na dążeniu do zachowania trwałego stosunku do pewnego przedmiotu, który to stosunek może się przejawiać bądź w stałych, bądź też w różnych reakcjach afektywnych, poznawczych bądź behawioralnych, w zależności od tego, jak zmienia się relacja między podmiotem a przedmiotem postawy. Reakcje te nazywa się aktami ustosunkowania się do przedmiotu” (Reykowski 1979: 28).

We własnej metodologii przyjmuję, idąc za Stefanem Nowakiem, następujące określenie postawy: „Postawa pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu oznacza ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i do emocjonalnego reagowania na niego oraz do względnie trwałych przekonań dotyczących natury i właściwości tego przedmiotu, jak do względnie trwałych dyspozycji dotyczących zachowań tego przedmiotu” (Nowak 1973: 23). Z tej definicji postawy wynika pozytywny lub negatywny stosunek podmiotu do przedmiotu. Wówczas mówi się o wartości dodatniej lub ujemnej postawy. Wartość dodatnia lub ujemna może mieć różne stopnie – może być mniej lub bardziej dodatnia lub ujemna, aż do skrajnie ujemnej lub dodatniej. Władysław Prężyna mówi, że takie przychylne lub nieprzychylne ustosunkowanie się wyznacza kierunek postawy podmiotu wobec przedmiotu (Prężyna 1981: 21). Powstaje pytanie, dlaczego ludzie w pewnej sytuacji postępują w określony sposób i z jakiego powodu podają określone motywy swojego postępowania. Kazimierz Obuchowski uważa, że postawy jednostki wyznaczają zarówno jej działanie w danej sytuacji, jak i sposób uzasadnienia tego działania, czyli motyw, jaki ona dla tego działania podaje. Następnie przypuszcza, że wpływ postaw na motyw jest regulowany przez eliminację motywów niezgodnych z postawami (Obuchowski 1965: 77). W ten sposób autor określa związek między postawą a motywem: „Motyw należałoby więc określić jako takie sformułowanie środków i celu działania, które pozostaje w zgodzie lub w najmniejszej sprzeczności ze wszystkimi postawami związanymi z sytuacją, której motyw dotyczy” (Obuchowski 1965: 78).

Wartość także jest pojęciem wieloznacznym, badacze nadają mu różną treść. W potocznym ujęciu „wartość” jest utożsamiana z tym, co cenne, odpowiadające wysokim wymaganiom, godne pożądaniam, stanowiące cel dążeń ludzkich. Praktycznie wartościami są więc idee, przekonania, przedmioty materialne uznawane przez jednostki i zbiorowości społeczne za szczególnie cenne. Wartości są istotnym składnikiem wszystkich dziedzin wiedzy, aczkolwiek kryteria wartościowania nie są jednolite. W konsekwencji prawdę uznaje się za kryterium wiedzy naukowej, użyteczność – wiedzy utylitarnej, a dobro – wiedzy moralnej. Liczne dyscypliny humanistyczne zajmują się badaniem istnienia, hierarchii i przekazów wartości w aspekcie aksjologicznym, psychologicznym, socjologicznym, kulturoznawczym i teologicznym. Podziały wartości są bardzo różne i zależą od przyjętych teorii i stosowanego kryterium. Na przykład Janusz Gajda, biorąc pod uwagę różne kryteria, wskazuje następujące typy wartości: materialne i duchowe, historyczne i aktualne, jednostkowe i uniwersalne, trwałe i chwilowe, uczuciowe i intelektualne, pozytywne i negatywne (Gajda 1997: 12). Wartości wyjaśnia także teoria potrzeb, która mówi o: 1) przyjmowaniu przez jednostkę systemu wartości od społeczeństwa; 2) przyporządkowaniu potrzeb jednostki do potrzeb otoczenia; 3) przystosowaniu przez jednostkę swojego życia i zachowań do życzeń danych społeczności. Teoria potrzeb łączy się z pojęciem społecznej nagrody i kary, jest fundamentem, na którym opierają się inne teorie z zakresu socjologii i psychologii społecznej, jak choćby teoria oddziaływania społecznego Floriana Znanieckiego (Znaniecki 1928-1930). Teorie te pozwoliły mi ustalić i wyjaśnić postawy badanych licealistów i studentów wobec godności człowieka oraz jej miejsca i znaczenia w hierarchii wartości podstawowych i uroczystych uznawanych i realizowanych w polskim społeczeństwie.

W strukturze tego opracowania zostaną ukazane i wyjaśnione następujące zagadnienia: wielość teoretycznych ujęć pojęcia godności ludzkiej, metodologiczne założenia badań własnych, godność ludzka wśród podstawowych wartości uznawanych w społeczeństwie polskim ujęta w świetle ocen badanych licealistów i studentów oraz godność człowieka wśród wartości podstawowych postulowanych przez badanych licealistów i studentów do akceptacji i realizacji w społeczeństwie polskim.

Godność ludzka w wielości ujęć teoretycznych

Co oznacza pojęcie „godność” i czym jest „godność człowieka” – jak należy poprawnie rozumieć i interpretować jej istotę i wskazywać na różnorodność jej typów? Jak rozumieją godność własną sami ludzie i na jakim miejscu ją lokują we własnej hierarchii wartości? Badacze twierdzą, że chcąc należyście wyjaśnić i ukazać istotę

godności jako kategorii aksjologicznej i moralnej, należy spojrzeć na nią z wielu ujęć teoretycznych, w przeciwnym razie bowiem trudno byłoby dostrzec jej charakterystykę i właściwą lokatę w życiu człowieka i jego hierarchii znaczeń egzystencjalnych. Józef Koziński jest przekonany, że kategoria godności ma wieloraką konotację – teologiczną, filozoficzną, psychologiczną, pedagogiczną, polityczną i socjologiczną. Autor ten mówi o godności ludzkiej, godności związanej z prawami człowieka, godności osobowościowej, rozumianej jako cecha charakteru regulującego zachowania ludzkie, godności osobistej, związanej z poczuciem godnościowym człowieka (Koziński 1988: 173).

Wszystkie postaci godności – jak wyjaśnia Glenn Tinder – mają odrębną treść i odmienne uzasadnienie: „Godność nie jest zwykłym faktem, który możemy dostrzec tak, jak możemy zobaczyć kolor włosów i kształt nosa. Ale skoro godność każdej osoby nie jest zwykłym faktem empirycznym i nie może zostać wywiedziona z żadnej zasady dotyczącej tego, co transcendentne, to czy w ogóle jest czymkolwiek? Czy jest rzeczywistością?” (Tinder 1995: 48-49).

Zdaniem Józefa Kozińskiego godność jako wartość każdej osoby ludzkiej, jest widoczna w elementarnych jej prawach. W perspektywie swej godności człowiek ukazuje się jako istota autoteliczna, samowystarczalna, wyposażona w niezwykłe prawa. W tak pojętą godność człowieka mogą godzić wszelkie formy przymusu i terroru, wszelkie rodzaje wyzysku ekonomicznego i przejawy dyskryminacji, stają się więc niebezpieczne dla niego i dla jego godności, naruszają jej istotę. Z tego powodu należy piętnować i zwalczać to wszystko, co poniża i niszczy człowieka, osłabia jego szacunek i zaniża poczucie własnej wartości, jak również jego podejście do godności innych ludzi (Koziński 1988: 174).

Franciszek Józef Mazurek dodaje w tym kontekście, że każda osoba ludzka ma swoją niezwykłą godność, ponieważ „wartość osoby ludzkiej – jej godność – jest sama przez się powinnościorodna, i to w stopniu kategoriowym, bezwzględny i bezwarunkowy, gdyż wyklucza ona instrumentalne traktowanie jednych przez inne osoby (nawet własnej) czy poświęcanie człowieka na rzecz innych wartości” (Mazurek 1993: 267).

Godność człowieka jest wartością uniwersalną, a Arno Anzenbacher twierdzi, że „zasada godności jest uniwersalnym posagiem ludzkiego bytu jako takiego. Godność ta przysługuje więc każdemu człowiekowi jako bytowi ludzkiemu w sposób istotny, równy i nierozłączny, niezależnie od rasy, religii, wieku, wyznania, narodowości oraz innych szczególnych przymiotów” (Anzenbacher 2006: 55).

W przekonaniu Thomasa Webersa „godność człowieka staje się wartością uroczystą, podstawową i przede wszystkim realną. Stąd zaleca się taki układ stosunków społecznych, który gwarantuje każdemu człowiekowi szansę pełnego i optymalnego rozwoju. Kategoria godności jest najwyższą wartością ludzką i zdecydowana większość ludzi formalnie nie kwestionuje nakazu jej poszanowania” (Webers 1994: 191).

Pojęcie godności ludzkiej nurtowało Immanuela Kanta, który twierdził, że przysługuje ona każdemu człowiekowi na mocy jego człowieczeństwa, zaś jako bezwzględna wartość nie dopuszcza, by człowiek był używany jako środek do celu, traktowany na równi z rzeczami. Rzeczy, zaznaczał, mają jakąś cechę, cenę rynkową lub cenę emocjonalną: „To, co ma cenę, można zastąpić także przez coś innego, jako jego równoważnik, co zaś wszelką cenę przewyższa, a więc nie dopuszcza żadnego równoważnika, posiada godność. Człowieczeństwo jako to, co stanowi warunek, pod którym jedynie coś może być celem samym w sobie, ma nie tylko względną wartość, to jest cenę, lecz wartość wewnętrzną, to jest godność” (Kant 1964: 77). Z tego względu godność, jego zdaniem, jest wartością bezwzględną, a jako imperatyw praktyczny brzmi następująco: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, a nigdy tylko jako środka” (Kant 1964: 62).

„Godność osoby ludzkiej – jak pisze Janusz Mariański – stanowi bardzo ważny punkt społecznego nuczania Kościoła katolickiego. Uważa on, że uświadomienie sobie i innym nienaruszalnej granicy godności każdej osoby ludzkiej stanowi ważne i jednoczące zadanie jego posługi na rzecz osoby ludzkiej. Godność ludzka jest najcenniejszym dobrem człowieka, który dzięki niej przewyższa swoją wartością świat materialny. Stanowi on »ośrodek i szczyt« wszystkiego, co istnieje na ziemi, gdyż tylko on jest osobą, podmiotem świadomym i wolnym. Z niej wynikają prawa naturalne, uniwersalne i nienaruszalne. Żadna jednostka, żadna grupa, władza czy państwo, po prostu nikt, nie może ich zmienić, a tym bardziej znieść, gdyż prawa te pochodzą od samego Boga. Człowiek jako osoba istnieje po to, by stawać się coraz bardziej człowiekiem, także w trudnych i bolesnych sytuacjach, nawet w takich, jak cierpienie i śmierć. Ma on prawo do bycia kimś

niepowtarzalnym, do bycia kimś, kogo nie da się do końca skategoryzować, kimś, kto uświadamia sobie nie tylko to, kim może być, ale i kim być powinien. Gdyby godność człowieka zależała wyłącznie od jego sukcesów czy osiągnięć, wówczas żadną godnością (szacunkiem) nie cieszyliby się ci, którzy są słabi, chorzy, bezsilni i wykluczeni. Nawet najmniejsze dziecko posiada godność osobową, której żadnemu człowiekowi nie wolno naruszyć. Godność jest nienaruszalną wartością każdej istoty ludzkiej, ona też stanowi podstawę praw człowieka. Wszyscy ludzie są obdarzeni tą samą godnością i mają taką samą podstawową wartość, niezależnie od ich kondycji fizycznej, psychicznej i duchowej. Ludzkim embrionom, ludziom niesprawnym psychicznie czy umysłowo, osobom umierającym czy cierpiącym nie można odmawiać osobowej godności i przysługujących im praw” (Mariański 2016: 95-96).

Mariusz Sztaba, wyjaśniając tę kwestię, pisze, że oprócz godności człowieka ogólnie pojętej (godności osoby ludzkiej) w literaturze przedmiotu spotykamy jeszcze inne jej określenie, czyli np. takie: „1) godność osobowościowa, która oznacza doskonałość osoby, jaka wynika z działań moralnie dobrych i utrwalonych w osobowości człowieka, a może być ona definiowana jako godność kulturowa, gdyż osoba jest bytem kultury; 2) godność osobista, która jest związana z poczuciem własnej godności, z honorem; 3) godność społeczna, która jest powiązana z rolami i funkcjami społecznymi, jakie jednostka spełnia w sferze zawodowej i społeczno-kulturowej. Godność osobowościowa, poczucie godności i godność społeczna są nabywane i relatywne. Z tej racji źródłem podstawowej moralnej powinności, podstawą niezbywalnych praw człowieka oraz wymogiem nabywania godności osobowościowej, osobistej i społecznej jest tylko i wyłącznie osobowa godność jako wrodzona i uniwersalna wartość. Godność osobowa wynika z ludzkiej osobowej natury, a nie z obecnych czy przyszłych działań człowieka. Z tej przyczyny powinna być respektowana zawsze i wszędzie, nawet wtedy, kiedy natura ta jest zdeformowana czy upośledzona” (Sztaba 2011: 50-51). W tym kontekście Janusz Mariański dodaje, że „godność osobista i osobowościowa nie przysługuje automatycznie każdemu człowiekowi jako takiemu, nie jest traktowana jako walor wspólny wszystkim ludziom, lecz jako stopniowane poczucie godności, charakteryzujące w różnicowany sposób jednostki ludzkie. Jest cechą charakteru (postawą). Pojawia się zarówno wtedy, kiedy sami nie czynimy niczego, co uwłacza godności innych, jak i wtedy, kiedy nie godzimy się na poniżanie naszej godności. W obu przypadkach staramy się »zachować twarz«. Godność nie jest tu kategorią normatywną, lecz opisową, nabytą, stopniowaną, utracaną” (Mariański 2016: 113-114).

„Poczucie własnej godności i wartości, osobistego szacunku i wiara w szlachetność ludzkich działań – pisze Edyta Szyszka – odgrywa istotną rolę w indywidualnym życiu każdego człowieka. Szacunek dla siebie samego daje człowiekowi oparcie, wzbudza zaufanie do siebie i daje poczucie pewności siebie, zadowolenie z pracy, radość w kontaktach z innymi, staje się czynnikiem określonego, konstruktywnego ładu osobowościowego, który wywołuje satysfakcję i pozytywną samoocenę u człowieka jako podmiotu. W trudnych sytuacjach człowiek także potwierdza swoją godność. (...) Dzięki tej absolutnej wartości godność człowieka jest niezniszczalna i twórcza. Dzięki niej człowiek może odkryć sens swojego życia przez urzeczywistnienie wartości, przekraczanie uwarunkowań, a przede wszystkim przez wychodzenie poza siebie – ku Bogu, drugiemu człowiekowi, ku światu” (Szyszka 2007: 44, 46).

Z godności człowieka, w przekonaniu Władysława Piwowarskiego, wynikają jego niezaprzeczalne prawa wrodzone, a nie nabyte, które nie mogą być naruszane przez nikogo i przez żadną instytucję społeczną. Człowiek nie może być traktowany jako rzecz czy środek w różnych strukturach społecznych. Godność człowieka zapewnia mu status podmiotu w każdej formie działalności społecznej i w relacjach z innymi ludźmi. Godność osoby ludzkiej jest centralną wartością, fundamentalną dla wspólnego porządku współżycia międzyludzkiego (Piwowarski 1993: 52-53).

Janusz Mariański wyjaśnia, że „(...) termin godność ludzka ma wiele odpowiedników, zarówno w języku naukowym, jak i w potocznym (pojęcia pokrewne: człowieczeństwo, dostojeństwo, dobra sława, dobre imię, cześć, honor, duma, powaga, uznanie moralne, poważanie, szacunek dla siebie i dla innych, dostojeństwo, szlachetność, miłość bliźniego, poczucie braterstwa, zaszczyt, podmiotowość, autonomia, prestiż, przyzwoitość, dzielność moralna, ambicja, przeżywanie własnej wartości, odwaga, ważność jednostki, wartość człowieczeństwa, poczucie własnej wartości, godność sumienia, postawy godne, przywrócenie komuś czci). Przeciwnością godności jest: zniewaga, zniekształcenie, pohańbienie, upokorzenie, poniżenie, ubliżenie, hańba, zbezczeszczenie, dyshonor, brak szacunku, dyskwalifikacja, podeptanie ludzkiej godności, okrutne

traktowanie, obelga, fałszywa godność, pseudo-godność, nieumiejętność obrony uznawanych przez siebie wartości »przegrać godność« (Mariański 2016: 13). Każdy człowiek – twierdzi autor – wytwarza własną definicję godności, a jednocześnie każda kultura ma swoje schematy godności. Jednakże, co niewątpliwe: „Żyć z godnością, być sobą, z dostojnością bronić swojej autonomii, zachować wierność wobec siebie i własnych przekonań w sytuacjach zagrożenia – są to bardzo zbliżone wymiary tego, co nazywany godnością (Mariański 2016: 144).

Nie lekceważąc innych spojrzeń – filozoficznego, teologicznego, politycznego, psychologicznego – na godność ludzką, w tym studium więcej miejsca i uwagi poświęcimy socjologicznemu ujęciu godności ludzkiej, mając na względzie zrozumienie istoty, miejsca i roli godności w życiu ludzi przez dzisiejszą młodzież licealną i akademicką. Analiza jej nastawienia do godności człowieka będzie miała socjologiczny profil.

Socjologowie, jak dotąd, tylko sporadycznie zajmowali się zagadnieniem godności człowieka, widząc w niej przedmiot własnych zainteresowań i badań empirycznych. Janusz Mariański zaznacza, że socjologia wprawdzie zajmuje się moralnością ludzi jako swoistą postacią życia społecznego podległą badaniom empirycznym, natomiast nie daje odpowiedzi na pytanie, co stanowi istotę człowieka i jaki jest sens jego działań. Tymczasem, jego zdaniem, może ona i powinna postrzegać go integralnie, czyli w powiązaniu z jego człowieczeństwem i w osobowych relacjach interpersonalnych. Z tego też powodu: „Socjolog odwołujący się do godności osobowej może uznać, że moralność w swej istocie jest czymś więcej niż tylko niekrzywdzeniem innych, sprawiedliwą troską o dobro innych ludzi, empatią, przewyciężaniem egoizmu i współczuciem, choć wszystkie je sobą obejmuje. Moralność jest w ostatecznej instancji aprobatą i respektowaniem godności własnej i innych osób” (Mariański 2016: 146-147). Dlatego warto przypomnieć tu w syntetycznym ujęciu stanowisko niektórych klasyków i współczesnych socjologów wobec kwestii godności ludzkiej.

Zagadnieniem godności ludzkiej zajmował się Max Weber, analizując kwestię wieloznaczności pojęcia ładu, uwzględniając przy tym jego aspekt ekonomiczny, społeczny i prawny. W tym celu używał on pojęcia godności społecznej, która ma ścisły związek z uwarstwieniem stanowym. Stany są najczęściej wspólnotami o nieukształtowanym charakterze. We własnych rozważaniach na ten temat Weber przyjmuje tezę, że „w przeciwieństwie do »położenia klasowego«, uwarunkowanego często ekonomicznie, »położenie stanowe« będziemy określać jako typowe składniki losów ludzkich, uwarunkowane przez określoną, pozytywną lub negatywną ocenę »godności społecznej«, wiążącej się z jakąś cechą wspólną pewnej liczby osób. »Godność« ta, rzecz jasna, może wiązać się również z położeniem klasowym – różnice między klasami nakładają się w rozmaitych konfiguracjach na różnice stanowe, a posiadanie jako takie nie zawsze, jak już zauważyliśmy, choć na dłuższą metę wyjątkowo konsekwentnie, nabiera ważności jako cecha stanowa. Na całym świecie w organizacjach sąsiedzkich »przywódcą« jest często najbogatszy gospodarz wyłącznie ze względu na swą zamożność, co często oznacza po prostu większą godność” (Weber 1975: 420-421). W innej swojej pracy Weber zaznacza, że „wszystkie odmienności obyczajów mogą podsycać u osób je kultywujących swoiste poczucie honoru i godności. Mówi się o godności urzędu i o poczuciu godności notabli, o stanowym poczuciu godności jako decydującej determinancie zachowania, o rycerskim poczuciu godności i o poczuciu godności poddanych” (Weber 2002: 307-308).

George H. Mead używa pojęcia godności we własnych analizach nad tożsamością lub osobowością człowieka. W jego przekonaniu każdy człowiek działający wie o swojej godności, kiedy zostaje uznany za członka wspólnoty, mającego w niej swoje prawa. Godność własną człowiek może realizować na wiele różnych sposobów, a jako osobowość społeczna godność tę realizuje w relacjach z innymi ludźmi. W ten sposób jednostka nabiera pewności co do społecznej wartości własnej tożsamości. Definiując zjawisko samoświadomości człowieka, Mead stosuje pojęcie szacunku do samego siebie. Szacunek ten oznacza pozytywne nastawienie do własnej osoby, które jednostka jest w stanie osiągnąć w relacjach z innymi członkami wspólnoty jako pełnoprawny jej członek. Stopień szacunku do siebie samego zależy od stopnia zindywidualizowania cech i uzdolnień, które potwierdzają partnerzy tej interakcji. W pewnym zakresie jednostka postrzega siebie i swój szacunek we wspólnocie, wywyższając się nad innych jej członków. Przeciwnością poczucia wyższości jednostki jest jej poczucie niższości wśród innych. Autor pisze, że „interesujące jest wkroczyć do naszej wewnętrznej świadomości i odkryć, na czym opieramy nasz szacunek do siebie samych. Istnieją oczywiście

głębokie i solidne podstawy do tego. Człowiek dotrzymuje słowa, spełnia swe obowiązki i to daje mu podstawę szacunku do siebie samego. Ale te cechy występują u większości członków społeczności, z którymi się spotykamy. Zawadzimy pod tymi względami, ale ogólnie biorąc, dotrzymujemy słowa. Należymy w rzeczywistości do społeczności i nasz szacunek do siebie samych implikuje, że rozpoznajemy siebie jako jednostki, które szanują same siebie” (Mead 1975: 283-284). Nie oznacza to jednak, że jesteśmy wtedy egoistami lub egocentrykami, ponieważ „można być tak uczciwym – twierdzi autor – jak to tylko możliwe w płaceniu swoich długów lub w pracy; można szczerze uznawać sukcesy innych i cieszyć się nimi; ale to nie przeszkadza, aby cieszyć się swymi możliwościami i odczuwać specjalne zadowolenie z własnych sukcesów” (Mead 1975: 284-285). Oczywiście tak ujmowany szacunek do siebie samego ma wyraźne społeczne odniesienie, jest mocno osadzony w interakcjach społecznych danej jednostki ludzkiej.

Pojęcie godności człowieka nie jest obce także Niklasowi Luhmannowi, przy czym interesuje go potencjalność, a nie realność człowieka – pyta nie o to, kim jest człowiek, lecz o to, kim może on być. Oznacza to dla Luhmanna, że godność nie jest czymś stałym i stabilnym, nie jest naturalną i wrodzoną jakością ludzkiej egzystencji, natomiast jest ona rezultatem efektywnej samoświadomości i indywidualności człowieka. Autor ten uważa, że poczucie własnej indywidualności człowiek osiąga w interakcjach z innymi osobami, w interakcjach społecznych – w procesach socjalizacyjnych i przez własną aktywność. W ten sposób ukształtowana indywidualna osobowość jest godnością człowieka – on sam kształtuje własną osobowość i jedynie sam określa swoją tożsamość, czyli to, kim jest, chociaż godność jego formuje się w relacjach z innymi znaczącymi osobami (Luhmann 2007: 220).

Odmienne nieco podejście do godności człowieka ujawnia Hans Joas i zaznacza, że to proces sakralizacji osoby ludzkiej przyczynia się do upowszechnienia praw człowieka w zróżnicowanych warunkach jego codziennego życia. Autor ten twierdzi, że osoba ludzka jest postrzegana jako pełna niezbędnej godności, która jako cecha uniwersalna człowieka stanowi podstawę jego praw. Godność nie pozwala na niweczenie i stosowanie tortur wobec ludzi, spowodowała zanik niewolnictwa, stawia pod znakiem zapytania stosowanie kary ostatecznej wobec przestępców. Za bezcelowe uznaje on pytanie o związek godności człowieka z religią – poczucie własnej godności przejawiają w równej mierze ludzie religijni i ludzie niereligijni, wierzący i niewierzący (Joas 2015: 4-5, 11-18).

Problematyką godności ludzkiej zajmuje się od dawna także kilku polskich socjologów. Jednakże najpełniej istotę godności opracowała Maria Ossowska, ujmując ją w wielu aspektach. We własnych analizach zaznaczała, że „ma godność ten, kto umie bronić pewnych uznawanych przez siebie wartości, z których obroną jest związane jego poczucie wartości i kto oczekuje z tego tytułu szacunku ze strony innych. Brak godności, z kolei, ujawnia ten, kto rezygnuje z takiej wartości, sam siebie poniża lub daje się poniżyć dla osiągnięcia jakichś osobistych korzyści” (Ossowska 1970: 59). Dalej zaznacza ona, że są tacy osobnicy, którzy godność mają, oraz tacy, którzy jej nie mają. Godność nie przysługuje automatycznie wszystkim ludziom – jednym się ją przypisuje, a innym jej odmawia. Opisowe i neutralne aksjologicznie pojmowanie godności nie eliminuje normatywnego jej ujęcia. Z normatywnego punktu widzenia godność przysługuje wszystkim ludziom ze względu na miejsce zajmowanie w przyrodzie, czyli miejsce uprzywilejowane i centralne (Ossowska 1970: 52-53).

W aspekcie psychologicznym i socjologicznym godność oznacza cechę charakteru człowieka jako poczucie godnościowe. Człowiek nabywa swoją godność, ale może też ją utracić. Stąd nie przysługuje ona każdemu człowiekowi. Natomiast jest zależna od jego zachowania na co dzień. Maria Ossowska zaznacza, że „człowiek mający postawę godnościową postępuje zgodnie z osobistą hierarchią wartości, według reakcji (nakazów) swojego sumienia. Kiedy grozi mu utrata godności, potrafi bronić swojej tożsamości i indywidualności, czyli jest »wierny sobie«. Z kolei w sytuacjach koniecznych, ratując własną godność i niezależność, potrafi poświęcić nawet swoje życie, żeby w ten sposób dochować wierności swoim przekonaniom” (Ossowska 1983: 519-522, 559).

Godność osobista człowieka, zdaniem Ossowskiej, łączy się ściśle z jego odczuwaniem i oceną własnego postępowania, zgodnie z kryteriami uznanymi za słuszne społecznie. Z tego względu godnym (zaufania) jest ten, kto nie rezygnuje z działania słusznego w jego osobistym przekonaniu, nie narusza zdecydowanie własnej i cudzej godności, nawet za bardzo wysoką cenę. Zatem o godności osobistej, jej zadaniem, decyduje

praktycznie „posiadanie hierarchii wartości, do której jest się przywiązany i z której nie zamierza się zrezygnować. Utrata obrony tych wartości stanowi o postawie, którą nazywamy godnością” (Ossowska 1983: 559).

Z drugiej zaś strony, zaznacza autorka, często widzimy, że ludzie nie odwołują się niekiedy do swojej godności jako do podstawy pochwały lub nagany pewnych własnych lub cudzych zachowań, lecz oceniają je według kryteriów moralnych. Mając tego świadomość, wyróżniła dwa piony w moralności: pierwszy wiąże się z etyką utylitarną, zalecającą uchylenie cierpienia i mnożenie przyjemności, drugi pion odnosi się zaś do godności ludzkiej i do szacunku należącego się człowiekowi. Reguły moralne uwzględniające zmniejszenie cierpienia uznaje się z życzliwości, współczucia, ofiarności (reguły miękkie). Natomiast reguły broniące godności człowieka wynikają z szacunku dla niego, dla jego człowieczeństwa. W pierwszym nurcie moralności zasadniczym składnikiem wyrzutów sumienia jest przykrość z powodu wyrządzenia przykrości innemu człowiekowi. W drugim zaś nurcie moralności bierzemy pod uwagę poniżenie samego siebie pod presją strachu lub z chęci zysku. Tu wstyd jest podstawowym składnikiem wyrzutów sumienia (Ossowska 1983: 547-549). Z tego względu godność ludzką definiuje się lub określa, mówi autorka, jako dostojność. W tym kontekście traktuje ona normy broniące godności własnej człowieka jako jedną z kategorii norm moralnych, które zobowiązują go do obrony własnej godności i do szanowania osób trzecich: „Miej godność i szanuj godność innych” (Ossowska 1983: 515-516).

Z kolei Krzysztof Kiciński wyróżnia cztery typy orientacji moralnej: tabuistyczną, dotyczącą wzajemności, prospołeczną i godnościową. W orientacji godnościowej nadrzędną wartością jest swoiste dobro osoby, pewna wartość osobista „wyższego rzędu”, a nie dobro drugiego człowieka. Autor zaznacza, że „to tę wartość wiąże się najczęściej z pojęciem godności i zakłada się, że jednostka, która chce zasługiwać na szacunek, musi umieć i potrafić jej bronić. Moralność godnościowa skupia również wartości i normy, w których świetle są oceniane pozytywnie działania człowieka skierowane na realizację pewnych dóbr własnych (»szanuj siebie jako pewną wartość, której nie można narazić na degradację«)” (Kiciński 1998: 23-24). Godność człowieka, w ocenie tego socjologa, jest „związana z ideą szacunku, jaki jednostka ma prawo odczuwać dla siebie jako wartość, a także z poczuciem prawa do obrony tej wartości oraz domagania się respektu dla niej ze strony innych” (Kiciński 1998: 30). Liczy się tu dobro moje, a nie dobro innego człowieka. Jednostka chcąc zasługiwać na szacunek powinna umieć i chcieć bronić własnej godności, a zarazem wiedzieć, co może spowodować jej zaniżenie. Jednostka jako członek określonej grupy lub wspólnoty ludzkiej, broniąc swojej godności, broni też godności tej grupy i wspólnoty. Orientacja godnościowa, zdaniem Kicińskiego, jest zjawiskiem złożonym, dlatego może występować w różnych odmianach: „Specyfika orientacji godnościowej polega według nas na tym, że jej zasady upoważniają jednostkę (lub to jej wręcz nakazują) do obrony własnej godności jako wartości, której nadaje się status moralny. O specyfice mówimy tu dlatego, że z pojęciem moralności są kojarzone najczęściej idee mające na względzie dobro pozaosobiste. To dobro pozaosobiste przybiera oczywiście różne formy i jedną z nich może być czyjaś godność. Z norm nakazujących jej szanowanie wcale nie musi wynikać postulat szanowania godności własnej, gdyż postulat taki może być uzasadniony jedynie na gruncie jakiejś aksjologii – indywidualistycznej. Jeśli więc orientacja godnościowa ma być pod względem aksjologicznym specyficzna w stosunku do orientacji prospołecznej – musi ograniczać się do norm i wartości związanych z godnością własną jednostki, której rzecz dotyczy” (Kiciński 1998: 41-42). We własnej koncepcji godności człowieka Kiciński odszedł od dyrektywy godnościowej przyjętej wcześniej przez Marię Ossowską („Miej godność i szanuj godność cudzą”) i przyjął jako kryterium oceny moralnej „dorastanie” do pewnego wzorca, który stanowi o szczególnej wartości człowieka. Ustalenie tego wzorca, czyli tego, co może spowodować jej zaniżenie, różnicuje się w poszczególnych społeczeństwach i kulturach (Mariański 2016: 168).

W rozeznaniu Janusza Mariańskiego „godność ludzka wiąże się z obroną uznawanych przez jednostkę wartości z przeświadczeniem o potrzebie poświęcenia czegoś dla wierności sobie i obrony swojego »ja«. »Życie z godnością«, »zachować kręgosłup moralny« – te i tym podobne wyrażenia stanowią zbliżone aspekty tego, co nazywa się godnością. Utrata godności wiąże się z rezygnacją z poczucia własnej wartości, z zaparciem się własnego »ja«, z aprobatą poniżania siebie dla osiągnięcia jakichś wymiernych korzyści, z traktowaniem człowieka jako narzędzia (środka), z zaparciem się własnych przekonań ze względów koniunkturalnych. Godność nie jest cechą zdobiącą człowieka, lecz wyraża istotę człowieczeństwa, skłania do doskonalenia umiejętności i cech charakteru, wierności sobie, realizacji postawionych celów, krótko mówiąc – do ciągłego

podnoszenia poziomu moralnego. Wysoka ocena szacunku dla samego siebie i wartości drugiego człowieka zakłada, że ludzie będą zdolni wykraczać poza sprawy związane z własnym interesem i doceniać także wartości prospołeczne. Człowiek godny, opierający swoją godność na zobiektywizowanych kryteriach moralnych, jest zdolny przeciwdziałać zdeformowanym stosunkom społecznym. (...) Poczucie godności oraz postawy i zachowania godnościowe przejawiają się u poszczególnych ludzi i w grupach społecznych ze zróżnicowaną siłą, a także w rozmaitych kształtach, przy istnieniu pewnych wspólnych i charakterystycznych rysów. W tym znaczeniu poczucie czy doświadczenie godności nie jest ani powszechne, ani zawsze jednakowo wiążące” (Mariański 2016: 169-171).

Z kolei w społecznym znaczeniu – dodaje autor – „godność ludzka jest najczęściej odnoszona do warunków i sytuacji, w jakich człowiek żyje i działa (godność jako wartość społeczna). Jedne z tych warunków dają człowiekowi szansę optymalnego rozwoju, inne przyczyniają się do pomniejszania jego godności, niekiedy do zniewolenia człowieka, do rezygnacji z uznawanych wartości dla innych, mniej ważnych, wreszcie do totalnej demoralizacji, pozbawiającej możliwości realizacji właściwych potrzeb ludzkich. W pluralistycznych społeczeństwach współczesnych rola sytuacji społecznych w kształtowaniu postaw i zachowań godnościowych wydaje się wzrastać. Coraz więcej jest niebezpieczeństw zagrażających ludzkiej godności. Sytuacje negatywne uwłaczają godności, nie pozwalają żyć i rozwijać się na miarę ludzkich potencjalności. Sytuacje pozytywne zapobiegają degradacji moralnej jednostki i sprzyjają rozwojowi jej poczucia godnościowych. Kto w sprzyjających sytuacjach nie poddaje się okolicznościom ubliżającym jego poczuciu godności i poniżającym wprost dobre imię, kto nie godzi się na traktowanie siebie jako środka do celu, (...) lecz jest wyczulony na szlachetność życia i działania, ten jest wart pochwały i zachowuje swoją godność, przejawia wewnątrz spokój i osobistą niezależność” (Mariański 2016: 180). Zbigniew Szawarski dopowie w tym kontekście, że „(...) jeśli każdy człowiek ma prawo do szacunku, to każdy z nas ma moralny obowiązek postępować tak, aby go nie degradować moralnie, nie unicestwiać w nim człowieczeństwa” (Szawarski 1983: 95).

Teoretyczne ujęcie zjawiska godności ludzkiej w wielu aspektach skłania do wniosku, że nie jest ona łatwo rozpoznawalna jako wartość. Z różnych badań naukowych wynika, że godność człowieka rzadko znajdowała się dotąd, jak również nadal nieczęsto znajduje się na szczycie wartości preferowanych w polskim społeczeństwie, w tym także w środowiskach młodzieżowych. Badania te są też znacznie rozproszone, co utrudnia jednoznaczną opinię na ten temat. Znając zagadnienie zróżnicowanego nastawienia młodzieży polskiej do godności człowieka, a szerzej do wartości godnościowych, podjąłem się realizacji własnych badań na ten ważny i interesujący poznawczo temat w środowisku młodzieży licealnej i akademickiej. Wypowiedzi moich respondentów dotyczące godności człowieka jako wartości podstawowej i uroczystej oraz miejsca jej w ich hierarchii wartości zaprezentuję w tym artykule.

Metodologiczne założenia badań własnych

Wypowiedzi i deklaracje uczniów szkół średnich i studentów uzyskane od nich przez socjologów podczas badań w różnych środowiskach w Polsce, dotyczące godności osobistej, definiowania jej istoty, lokowania w hierarchii wartości uznawanych społecznie i dostrzegania jej znaczenia w życiu człowieka, skłaniają do postawienia pytania, jak do tej kwestii odnieśli się moi respondenci – także uczniowie liceów ogólnokształcących i liceów profilowanych oraz studenci, którzy uczestniczyli w moich badaniach socjologicznych. Zanim ukazę i omówię wybory respondentów dotyczące tej kwestii, wpięrow zaprezentuję ich środowisko i założenia badawcze.

Podstawę do odpowiedzi na niżej ukazane pytania stanowią wyniki moich badań socjologicznych na temat nastawienia dzisiejszej młodzieży polskiej uczącej się w szkołach średnich i studiującej na uczelniach wyższych do systemu wartości podstawowych, obejmującego także wartości godnościowe, w tym ich postawy wobec godności osobistej człowieka. Badania te zrealizowałem w 2011 r. w Kaliszu wśród 456 uczniów szkół licealnych (51,7%) i wśród 426 studentów niepublicznej Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu (48,3%) z czterech kierunków: socjologii (28,2%), pedagogiki (24,2%), zarządzania (23,5%) i informatyki (23%), dobranych z list ewidencyjnych. Łącznie badaniem objąłem 882 respondentów, w tym 508 kobiet (57,6%) i 373 mężczyzn (42,4%), dobierając ich techniką doboru warstwowego (Błałock 1977:

16-17). Uwzględniając ten sposób doboru próby z list ewidencyjnych, zależało mi, żeby zapewnił on reprezentatywność wyników badań w obu populacjach. Zatem musiał być on probabilistyczny, aby wyniki badania prób można było uogólnić na całą populację uczniów liceów uczestniczących w badaniu i na całą populację studentów danej uczelni wyższej. Jednak dobór ten musiał też uwzględniać to, że w badanych populacjach może wystąpić nadreprezentacja osób o pewnych cechach, np. ze względu na płeć. Hubert M. Blalock pisze, że „pobierając próbę warstwową dzielimy najpierw populację na szereg grup lub kategorii, następnie zaś z każdej warstwy losujemy niezależne próby. Dobór można przeprowadzić według takich zmiennych, jak: płeć, wiek, typ wykształcenia, zawód, miejsce zamieszkania, typ instytucji itp.” (Blalock 1977: 449-450). Earl Babbie z kolei metodę warstwową nazywa „metodą kwotową” i zaznacza, że „w próbie kwotowej (*quota sampling*) wychodzi się od macierzy lub tabel, opisującej istotne dla badania cechy populacji” (Babbie 2007: 206).

W badaniach uczestniczyli uczniowie pierwszej i trzeciej klasy wybranych liceów oraz studenci pierwszego i trzeciego roku studiów ze wskazanych kierunków. Z liceów ogólnokształcących pochodziło 54,4%, w tym z pierwszej klasy 50,7% i z trzeciej klasy 49,3%, natomiast z liceów profilowanych pochodziło 45,6%, w tym odpowiednio z klas: 50,3% i 49,7%. Z kolei wśród studentów objętych badaniem z pierwszego roku było 53,1% respondentów, w tym z socjologii 27,4%, z pedagogiki 23,9%, z zarządzania 26,2%, z informatyki 26,1%. Natomiast z trzeciego roku było łącznie 46,9%, w tym według kierunku studiów odpowiednio: 29,2%, 25%, 24,5%, 21,3%. Według stałego miejsca zamieszkania rozkład respondentów jest następujący: wieś – 21,5%, małe miasto – 26,2%, Kalisz – 29,6%, Poznań – 22,7%, miasta łącznie – 78,5%. Większość respondentów pochodziła z rodzin pełnych zintegrowanych – 72,1%, z rodzin rozbitych – 17,9%, zaś 8,6% miało jednego z rodziców. W analizach korelacyjnych stosuję miernik Q Kendalla, mający zastosowanie wyłącznie dla tablic 2x2, który przyjmuje postać wzoru: $Q = \frac{ad-bc}{ad+bc}$. Istotna statystycznie zależność występuje wtedy, kiedy $Q = + < 0,200 - 0,999$ albo $Q = - > 0,200 - 0,999$. W przedziale od $-0,200$ do $+0,200$ brak istotnej zależności. W toku badań zastosowałem metodę monograficzną i sondażu wspartą techniką ankiety środowiskowej, a na etapie analizy i opisu wyników badań metody statystyczną, porównawczą, socjograficzną, korelacji zmiennych. Narzędzie badawcze stanowił wieloprotokolowy kwestionariusz ankiety zawierający 54 pytania merytoryczne i 6 pytań dotyczących cech społecznych respondentów, dotyczący postaw i ocen licealistów i studentów wobec wartości i norm moralności katolickiej (Baniak 2015).

Według stosunku do wiary religijnej rozkład respondentów jest następujący: głęboko wierzący – 17,3% (w tym kobiety – 18,3% i mężczyźni – 16% oraz licealiści – 19,1% i studenci – 15,5%), wierzący – 51,5% (w tym kolejno: 55,9% i 45,5% oraz 55,5% i 47,2%), obojętni religijnie – 12,2% (w tym kolejno: 10,8% i 14,2% oraz 10,1% i 14,6%), wątpiący – 8,1% (w tym kolejno: 6,7% i 9,9% oraz 7% i 9,1%), niewierzący – 10,9% (w tym kolejno: 8,3% i 14,4% oraz 8,3% i 13,6%). Osoby wierzące łącznie – 68,8% (w tym kolejno: 74,2% i 61,5% oraz 74,6% i 62,7%), osoby z problemami w wierze – 20,3% (w tym kolejno: 17,5% i 24,1% oraz 17,1% i 23,7%), osoby niewierzące – 10,9% (w tym kolejno: 8,3% i 14,4% oraz 8,3% i 13,6%).

Przedmiotem tego opracowania są zatem poglądy i opinie licealistów i studentów uczestniczących w tych badaniach dotyczące miejsca godności ludzkiej w hierarchii wartości dzisiejszego społeczeństwa polskiego, zarówno jako wartości społecznie uznawanej i realizowanej, jak i jako postulowanej przez tych respondentów. Natomiast celem opracowania jest szeroki opis i analiza tych poglądów i opinii w kontekście przyjętych zmiennych niezależnych. Problem główny stanowi pytanie, jak badani licealiści i studenci postrzegają i oceniają postawy społeczeństwa polskiego wobec godności ludzkiej jako wartości uznawanej i realizowanej, zarazem jakie miejsce sami postulują dla godności w hierarchii wartości dzisiejszych Polaków. W jakim zakresie to ich nastawienie do społecznego wymiaru i kontekstu godności ludzkiej odbiega od nastawienia licealistów i studentów uczestniczących w innych badaniach we wcześniejszym okresie? Pytanie dodatkowe dotyczyło zakresu wpływu przyjętych zmiennych niezależnych na poglądy i opinie respondentów dotyczące miejsca godności ludzkiej w hierarchii wartości Polaków. Analiza literatury przedmiotu ukazującej wyniki wcześniejszych badań na ten temat, która wskazywała na niejednolite nastawienie młodzieży polskiej do tej kwestii, zainspirowała mnie do podjęcia badań i wywołała chęć dostrzeżenia kierunku myślenia moich respondentów na ten temat.

Sprawdzałem też hipotezę, w myśl której spostrzeżenia i oceny badanych licealistów i studentów dotyczące wprost miejsca godności ludzkiej w hierarchii wartości podstawowych dzisiejszych Polaków będą zależały

w pewnym stopniu od różnych czynników zewnętrznych. Nastawienie moich respondentów do godności ludzkiej będzie odmienne od nastawienia do niej polskiej młodzieży ustalonego wcześniej w innych badaniach socjologicznych. W hipotezie tej przyjąłem także, że dominujące odsetki licealistów i studentów uczestniczących w moich badaniach poprawnie ukażą i zinterpretują postawy Polaków wobec godności ludzkiej jako wartości podstawowej uznawanej społecznie, z kolei pozostali dostrzegą w ich postawach nieścisłości i wysuną własne postulaty w tej kwestii. Sprawdzałem też hipotezę, że wśród różnych zmiennych niezależnych wiara religijna, obojętność religijna i niewiara będą silniej wpływały na poglądy i opinie respondentów dotyczące postawy Polaków wobec godności ludzkiej oraz miejsca godności w ich hierarchii wartości aniżeli płeć i różnice w poziomie wykształcenia badanych licealistów i studentów.

Godność ludzka wśród podstawowych wartości uznawanych w polskim społeczeństwie ujęta w świetle ocen badanych licealistów i studentów

Czym i jakie są oraz z jakich źródeł pochodzą wartości podstawowe? Czy wśród tych wartości znajduje się także godność ludzka? Na to pytanie nie ma jednolitej odpowiedzi wśród badaczy tego zagadnienia. Dość klarowną odpowiedź na to pytanie daje Władysław Piwowarski, pisząc, że wartości podstawowe „oznaczają mniejszy lub większy wachlarz wartości uświadamianych i akceptowanych przez wszystkich lub przynajmniej przez większość członków społeczności, w oparciu o które dochodzą oni do konsensu (kompromisu), dialogu oraz podejmują pozytywną kooperację dla dobra wspólnego. Dostarczają one motywacji i legitymizacji dla podejmowanych decyzji i działań w skali społecznej, tworzą etyczne podstawy tożsamości różnych społeczności, inspirują do wspólnego działania na rzecz wszystkich obywateli. Niekiedy są nazywane jako wartości ogólnoludzkie, uniwersalne, niezbywalne, jednoczące, nienegocjowane i obywatelskie” (Piwowarski 1993: 75). W przekonaniu Piwowarskiego wartości podstawowe wywodzą się z trzech źródeł: „1) z tradycji historycznej: patriotyzm, religia, wolność, demokracja; 2) z tradycji socjalistyczno-politycznej: sprawiedliwość społeczna, równość społeczna, zabezpieczenie społeczne; 3) z nowych ruchów społecznych, pozostających również pod wpływem Kościoła: godność osoby ludzkiej, prawa człowieka, niepodległość, solidarność, prawda” (Piwowarski 1990: 69). Autor ten twierdzi, że w polskim społeczeństwie wartości podstawowe były strzeżone i częściowo przekazywane w rodzinach oraz w obrębie sieci nieformalnych kontaktów społecznych. Brak realizacji wartości podstawowych był jedną z przyczyn protestów robotniczych w XX w. Nastawienie sceptyczne i rozczarowanie do wartości podstawowych uznawanych i realizowanych w polskim społeczeństwie było nieco mniejsze w małych środowiskach społecznych niż wśród ogółu młodzieży polskiej uczącej się i studiującej. Wartości podstawowe mają podwójny charakter: mogą one być faktycznie uznawane i realizowane społecznie oraz postulowane do realizacji w społeczeństwie. W tym podziale są one badane socjologicznie – w jaki sposób jawią się w świadomości ludzi (Piwowarski 1991: 112-113).

Carlo Martini jest zdania, że wartości podstawowe działają dla dobra wspólnego, wynikają z integralnie pojętej godności osoby ludzkiej, ponieważ nie są one antagonistyczne, sprzeczne ani konkurencyjne, lecz pozostają komplementarne i wzajemnie się wspomagają. Jednak w sytuacji kształtującego się ładu demokratycznego dochodzi do napięć i konfliktu między wartościami, w efekcie czego ludzie są zmuszeni do dokonywania ich wyboru i preferencji. W ten sposób tworzy się określony etos, który „oznacza faktycznie zazwyczaj, metodę postępowania w określonej społeczności” (Martini 1995: 14).

Określenia wartości podstawowych wyżej wskazane skłaniają do dwóch pytań ogólnych: które wartości podstawowe są zdaniem badanej młodzieży licealnej i akademickiej faktycznie uznawane i realizowane obecnie w społeczeństwie polskim i czy wśród tych wartości Polacy lokują też godność ludzką? Takie pytanie postawiłem moim respondentom, prosząc ich zarazem, żeby wskazali 20 takich wartości uznawanych i realizowanych w społeczeństwie polskim, ustawiając je w kolejności według stopnia ich znaczenia. Czy w tej hierarchii podstawowych wartości uznawanych i realizowanych przez Polaków respondenci dostrzegają też godność ludzką? Odpowiedź respondentów na te pytania znajduje się w tabeli 1 oraz w analizie jej wskaźników.

Tabela 1. Godność człowieka wśród wartości podstawowych uznawanych i realizowanych obecnie w społeczeństwie polskim w świetle ocen badanych licealistów i studentów

Wartości uznawane i realizowane w Polsce	Kobiety		Mężczyźni		Licealiści		Studenci		Razem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Miłość	412	81,1	278	74,3	368	80,7	322	75,6	690	78,2
Małżeństwo, rodzina	378	74,4	254	67,9	324	71,0	308	72,3	632	71,7
Zdrowie własne	346	68,1	237	63,4	280	61,4	303	71,1	583	66,1
Życie człowieka	316	62,2	217	58,3	288	63,2	245	57,5	533	60,4
Wolność ludzi	302	59,4	205	54,8	239	52,4	268	62,9	507	57,5
Szczęście osobiste	286	56,3	220	58,8	248	54,4	258	60,6	506	57,4
Uczciwość ludzi	268	52,8	234	63,1	241	52,9	263	61,7	504	57,1
Przyjaźń	296	58,3	206	55,1	245	53,7	257	60,3	502	56,9
Praca stała	265	52,2	235	62,8	236	51,8	264	62,0	500	56,7
Dobrobyt	267	52,6	226	60,4	232	50,9	261	61,3	493	55,9
Pieniądze	263	51,8	219	58,6	238	52,2	244	57,3	482	54,6
Sprawiedliwość	245	48,2	217	58,0	220	48,2	242	56,8	462	52,4
Demokracja	227	44,7	224	59,9	211	46,3	240	56,3	451	51,1
Solidarność	228	44,9	218	58,3	218	45,6	228	53,5	446	50,6
Równość społeczna	232	45,7	211	56,4	211	46,3	232	54,5	443	50,2
Godność człowieka	224	44,1	160	42,8	188	41,2	196	46,0	384	43,5
Honor własny	208	40,9	154	41,2	172	37,7	190	44,6	362	41,0
Prawda obiektywna	171	33,7	153	40,9	160	35,1	164	38,5	324	36,7
Wiedza naukowa	165	32,5	152	40,6	152	33,3	165	38,7	317	35,9
Religia, wiara w Boga	175	34,4	103	27,5	152	33,3	126	29,6	278	31,5
Ogółem	508		374		456		426		882	

Źródło: badania własne

Szczegółowa analiza wskaźników zamieszczonych w tabeli 1, ukazujących oceny badanych licealistów i studentów dotyczące preferencji aksjologicznych dzisiejszych Polaków, upoważnia do sformułowania kilku wniosków ogólnych, a przede wszystkim pozwala zobaczyć miejsce i znaczenie godności człowieka w ich hierarchii wartości. Spostrzeżenia i oceny respondentów rekonstruuje tę hierarchię wartości Polaków i ukazują stosowną lokatę godności ludzkiej w tej hierarchii, a jednocześnie pokazują znaczenie, jakie nadają oni godności we własnych wyborach i preferencjach aksjologicznych. Z drugiej strony widzimy, z jaką dokładnością badani licealiści i studenci potrafili sami odtworzyć układ tych wartości obecnie uznawanych i realizowanych w społeczeństwie polskim.

Wskazane przez respondentów wartości preferowane przez dzisiejszych Polaków mają bardzo zróżnicowane znaczenie dla nich samych, w efekcie czego w tej różnorodności postrzegają je także sami respondenci. W ogólnym ujęciu wartości preferowane przez Polaków można ułożyć według następującej typologii: a) mające dla nich największe znaczenie, sięgające powyżej 70% ogółu wyborów, b) mające znaczenie na średnim poziomie, sięgające od 60% do 50% wyborów, c) mające znaczenie na niskim poziomie, sięgające od 50% do 40% wyborów, d) mające znaczenie na bardzo niskim poziomie, sięgające 40% wyborów i mniej. Największe znaczenie, zdaniem respondentów, Polacy dzisiejsi przypisują następującym wartościom podstawowym według kolejności rang w przyjętej hierarchii: 1) miłości – 78,2%, w tym liczniej w ocenie kobiet i licealistów niż mężczyzn i studentów, 2) małżeństwu i rodzinie – 71,7%. W obu przypadkach różnice wskazań sięgają kilku punktów procentowych. Duże znaczenie, na średnim poziomie, Polacy przypisują następującym wartościom: 3) zdrowiu własnemu – 66,1%, 4) życiu człowieka – 60,4%, 5) wolności człowieka – 57,5%,

6) własnemu szczęściu – 57,4%, 7) uczciwości ludzi – 57,1%, 8) przyjaźni między ludźmi – 56,9%, 9) pracy etatowej – 56,7%, 10) dobrobytowi na co dzień – 55,9%, 11) pieniądзом – 54,6%, 12) sprawiedliwości społecznej – 52,4%, 13) demokracji – 50,6%, 14) równości społecznej – 50,2%. Te wszystkie wartości łącznie wskazało 55,9% respondentów, w tym wartości o profilu osobistym (jednostkowym) – 47,6%, oraz wartości o profilu społecznym – 51,1%. Życie człowieka oparte na trwałym zdrowiu, pozbawione chorób i cierpienia, na wolności, uczciwości ludzi i przyjaźni bliskich osób, na stałej pracy etatowej i codziennym dobrobycie w ocenie tego odsetka respondentów Polacy uważają za szczęśliwe czy dające im szczęście osobiste i rodzinne. Dzisiejsi Polacy cenią też wysoko, twierdzą respondenci, niektóre wartości o społecznym profilu, a w tym sprawiedliwość i równość społeczną, demokrację i solidarność między ludźmi. Te wartości odgrywają znaczącą rolę w indywidualnym, społecznym i politycznym życiu Polaków. Respondenci twierdzą też, że dzisiejsi Polacy nieco mniejsze znaczenie przypisują takim wartościom, jak: godność osobista (43,5%) i honor własny (41%), co stawia je na znacznie niższym miejscu w przyjętej hierarchii wartości w zestawieniu z wartościami cenionymi najwyżej – miłością, małżeństwem i rodziną, a różnica między nimi wynosi 32 punkty procentowe. Natomiast najniżej, zdaniem 33,7% respondentów, Polacy cenią takie wartości, jak wiedza naukowa (35,9%) oraz religia i wiara w Boga (31,5%), przywiązując do nich znikomą wagę w obecnych warunkach życia¹.

Preferencje Polaków dotyczące wartości podstawowych kształtują się inaczej, jeśli skonfrontujemy je z cechami społecznymi respondentów jako zmiennymi niezależnymi: z płcią i poziomem wykształcenia. Zdaniem badanych Polacy jednomyślnie preferują dwa typy wartości: miłość, wskazaną na pierwszym miejscu, oraz małżeństwo i rodzinę, wskazane na drugim miejscu przez największe odsetki respondentów w każdej ich kategorii: kobiety – 75,6% i 74,4%, mężczyzn – 74,3% i 67,9%, licealistów – 80,7% i 71%, studentów – 75,6% i 72,3%. W przyjętej hierarchii 20 wartości podstawowych godność ludzką Polacy preferowali dopiero na 16. miejscu, o czym mówiło 44,1% badanych kobiet i 42,8% mężczyzn oraz 41,2% licealistów i 46,0% studentów, a własny honor na 17. miejscu, dostrzeżony przez 40,9% kobiet i 41,2% mężczyzn oraz 37,7% licealistów i 44,6% studentów.

W ocenie respondentów Polacy wybierają spośród wskazanych 20 wartości podstawowych dwie wartości: religię i wiarę w Boga, co dostrzegają zaledwie 34,4% badanych kobiet (na 17. miejscu) i 27,5% mężczyzn (na 19. miejscu) oraz 33,3% licealistów (na 18. miejscu) i 29,6% studentów (na 20. miejscu), na 19. miejscu wskazali zaś prawdę. Te dwie wartości, zdaniem niespełna jednej trzeciej badanych respondentów, odgrywają jedynie poboczną rolę w osobistym i społecznym życiu większości Polaków w konfrontacji z rolą i znaczeniem pozostałych wartości podstawowych, zwłaszcza tych, które cenią najbardziej i preferują najczęściej. Te dwie, jak kilka innych z końcowych lokat w hierarchii, wartości nie są zaliczane przez wielu Polaków do kategorii najważniejszych, stąd nie przywiązują oni do nich stałej wagi, chociaż mogą one wydawać się ważne w społecznym odbiorze.

Zdecydowanie większe znaczenie, jak zaznaczają duże odsetki respondentów, nadają Polacy takim wartościom, jak: wolność (5. miejsce), szczęście osobiste (6.), uczciwość między ludźmi (7.), przyjaźń (8.). Respondenci twierdzą, że preferowanie tych wartości na wysokich lokatach w hierarchii wskazuje, że Polacy przywiązują do nich dużą wagę, przypisują im duże znaczenie i przydają im ważną rolę do odgrywania we własnym życiu osobistym, rodzinnym i społecznym. Przekonanie o ważnej roli tych wartości w życiu Polaków widzimy u większego odsetka kobiet i studentów niż u odsetka mężczyzn i licealistów, a różnica między nimi wynosi od 10 do 15 punktów procentowych.

¹ Młodzież w wieku 18-30 lat badana przez Władysława Annasza, proszona o ocenę 41 wartości ważnych dla ludzi, wskazała wśród nich następujące: godność człowieka, ułokowana dopiero na 31. miejscu, wskazana zaledwie przez 9,9% badanych osób (w tym przez 9,8% kobiet i 10% mężczyzn), ustępując miejsca wielokrotnie częściej miłości (69,5%), rodzinie (64,5%), uczciwości (63,9%), wolności (62,1%), zdrowiu (57%), przyjaźni (56,4%), szczęściu osobistemu (55,8%), pracy stałej (54,3%), sprawiedliwości (50,4%). Autor badań twierdzi, że kryzys wieku młodzieńczego mógł spowodować tak niskie notowania na przyjętej skali oceny wartości godnościowych w konfrontacji z oceną innych wartości podstawowych (Annasz 1995: 105-113). Maturzyści z Tarnowa badani przez Józefa Młyńskiego na początku XX w. wskazali, że w społeczeństwie polskim są uznawane i realizowane następujące wartości podstawowe: patriotyzm (37,9%), religia (62%), prawda (9,4%), wolność (74,1%), demokracja (66,6%), sprawiedliwość społeczna (8%), równość społeczna (12,7%), godność ludzka (28,9%), prawa człowieka (49,4%), solidarność (34,1%), ideały socjalizmu (30,1%). Godność ludzka zajęła dopiero 9. miejsce wśród ocenianych 18 wartości. Wskaźnik przeciętny oceny tych wartości podstawowych wyniósł 37,6% (Młyński 2008: 167).

Zmienna niezależna wiary religijnej i niewiary nie różnicuje istotnie spostrzeżeń i ocen respondentów dotyczących preferencji aksjologicznych dzisiejszych Polaków. Respondenci wierzący liczniej jedynie o 6 punktów procentowych (58,7%) niż niewierzący (52,4%) twierdzili, że Polacy wysoko lokują w tej hierarchii wartości godność człowieka. Z kolei respondenci niewierzący częściej (68,5%) niż wierzący (59,7%) wskazali, że Polacy bardzo wysoko lub wysoko cenią dobrobyt uzależniony od pieniędzy i stałej pracy we własnym życiu indywidualnym i rodzinnym, stawiając je na 9. i 12. miejscu w przyjętej do oceny hierarchii wartości.

Godność człowieka wśród wartości podstawowych postulowanych przez badanych licealistów i studentów do akceptacji i realizacji w społeczeństwie polskim

Badania te pozwalają na ogólne stwierdzenie, że młodzież licealna i akademicka jest świadoma niedociągnięć w zakresie uznawania i realizacji wartości podstawowych w społeczeństwie polskim, wśród dorosłych Polaków, choćby preferowanych przez system społeczno-polityczny i przez instytucje kościelne. Preferencje wartości podstawowych dostrzeżone w społeczeństwie i w różnych środowiskach społecznych wywołują swoisty niedosyt, a nierzadko także zdziwienie w środowiskach badanej młodzieży szkolnej i studenckiej. Z drugiej strony trzeba zaznaczyć, że jednak nie wiadomo do końca, czy młodzież ta wie w pełni, jakie powinny być podstawowe wartości społeczeństwa polskiego w obecnych czasach i warunkach życia ludzi. Janusz Mariański zaznacza, że wartości podstawowe są w miarę trwałe, a zmieniają się bardzo powoli, najczęściej w długich okresach, między pokoleniami, a rola ich w społeczeństwie jest fundamentalna i stabilizuje różne segmenty życia społecznego (Mariański 2016: 236).

Chcąc znaleźć wyjaśnienie tej wątpliwości, w narzędziu badawczym postawiłem respondentom, wzorując się na innych badaczach, pytanie, jakie sami postulują wartości podstawowe dla społeczeństwa polskiego, które w ich rozeznaniu są niezbędne w życiu każdej jednostki i grupy społecznej. Inaczej mówiąc, respondenci mieli wyrazić swoje opinie na temat tego, w jakim stopniu przedłożony im do oceny zestaw wartości podstawowych powinien być uznawany i realizowany jeśli nie przez ogół, to przynajmniej przez większość społeczeństwa polskiego, z myślą o jego dobru i potrzebach każdej jednostki. Czy wśród tych wartości należy umieścić także godność człowieka, a jeśli tak, to jakie miejsce powinna ona zająć w tej hierarchii wartości? Janusz Mariański zaznacza w tym kontekście, że „dość pesymistyczny pogląd młodzieży na temat realizacji wartości podstawowych w społeczeństwie polskim, jak i w środowisku młodzieżowym, nie oznacza bynajmniej, że jest ona nieświadoma, jakie wartości podstawowe powinny być obecne w społeczeństwie polskim i w jej środowisku. Wartości te tworzą tzw. orientację normatywną społeczeństwa, pośrednio pozwalając sprecyzować oczekiwania młodych Polaków dotyczące wartości podstawowych” (Mariański 2016: 236). Jakie zatem wartości podstawowe dla dzisiejszych Polaków, ważne w ich życiu subiektywnym i społecznym, postulują badani licealiści i studenci z myślą o ich akceptacji i praktycznym stosowaniu? Odpowiedź na to pytanie znajdują się w tabeli 2 i w analizie wskaźników ich wypowiedzi.

Tabela 2. Godność człowieka wśród wartości podstawowych postulowanych dla społeczeństwa polskiego przez badanych licealistów i studentów

Wartości postulowane dla społeczeństwa	Kobiety		Mężczyźni		Licealiści		Studenci		Razem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Wolność człowieka	433	85,2	308	82,4	372	81,6	369	86,6	741	84,0
Demokracja	404	79,5	284	75,9	331	72,6	357	83,8	688	78,0
Życie człowieka	388	76,4	275	73,5	351	77,0	312	73,2	663	75,2
Miłość	408	80,3	244	65,2	343	75,2	309	72,5	652	73,9
Zdrowie ludzi	357	70,3	270	72,2	330	72,4	297	69,7	627	71,1
Małżeństwo, rodzina	366	72,0	245	65,5	318	69,7	293	68,8	611	69,3
Godność człowieka	325	64,0	279	74,6	310	68,0	294	69,0	604	68,5

Wartości postulowane dla społeczeństwa	Kobiety		Mężczyźni		Licealiści		Studenci		Razem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Prawa człowieka	324	63,8	258	69,0	284	62,3	298	70,0	582	66,0
Uczciwość ludzi	328	64,6	250	66,8	285	62,5	293	68,8	578	65,5
Praca stała	306	60,2	262	70,0	258	56,6	310	72,8	568	64,4
Patriotyzm	281	55,3	250	66,8	252	55,3	279	65,5	531	60,2
Równość społeczna	270	53,1	247	66,0	266	58,3	251	58,9	517	58,6
Sprawiedliwość	255	50,2	249	66,6	240	52,6	264	62,0	504	57,1
Solidarność ludzi	259	51,0	230	61,5	224	48,5	368	62,9	489	55,4
Prawda obiektywna	258	50,8	218	58,3	256	56,1	220	51,6	476	54,0
Pieniądze, dobrobyt	220	43,3	233	62,3	219	48,0	234	54,9	453	51,4
Przyjaźń	225	44,3	208	55,6	214	46,9	219	51,4	433	49,1
Wiedza naukowa	216	42,5	210	56,1	188	41,2	238	55,9	426	48,3
Religia, wiara w Boga	210	41,3	118	31,5	184	40,3	144	33,8	328	37,2
Brak danych	54	10,6	42	11,2	64	14,0	32	7,5	96	10,9
Ogółem	508		374		456		426		882	

Źródło: badania własne

Szczegółowa analiza wskaźników podstawowych wartości postulowanych przez badanych licealistów i studentów dla społeczeństwa polskiego wymaga zestawienia ich z wskaźnikami takich wartości faktycznie uznawanych i realizowanych w tym społeczeństwie, które respondenci wskazali w odpowiedzi na pytanie badawcze. Wskaźniki te zostały zaprezentowane w tabeli 1. Zestawienie tych wskaźników pozwoli dostrzec zmiany w systemie aksjologicznym dzisiejszych Polaków, które wcześniej przewidywali i zakładali badani licealiści i studenci, widząc w nim swoiste luki lub nieodpowiednie preferencje wartości. Sytuacja ta obejmuje także miejsce godności ludzkiej w obu hierarchiach wartości – uznawanej i realizowanej w społeczeństwie i postulowanej do realizacji przez respondentów.

Podczas badań 36,7% respondentów wskazało, że w społeczeństwie polskim godność ludzką lokowano dopiero na 18. miejscu wśród 20 uznawanych i realizowanych wartości podstawowych. Oznacza to, w ich ocenie, że godność człowieka nie należała w społeczeństwie do wartości wysoko preferowanych, a raczej stawiano ją na marginalnym miejscu w uznawanym systemie aksjologicznym. Prawdopodobnie z tego powodu ponad połowa respondentów uznała, że godności ludzkiej należy się większa aprobata społeczna i wyższa lokata wśród wartości podstawowych znanych Polakom i przez nich realizowanych. Taką opinię widzimy u dwukrotnie większego odsetka respondentów w zestawieniu go z odsetkiem tych, którzy wskazywali godność ludzką wśród uznawanych i realizowanych wartości podstawowych w społeczeństwie – 68,5% wobec 36,7%, a różnica wynosi 32 punkty procentowe. Ten odsetek respondentów postawił godność ludzką na 7. miejscu wśród 20 ocenianych wartości podstawowych, natomiast wśród wartości uznawanych społecznie znajdowała się ona dopiero na 18. miejscu w tej hierarchii. W ten sposób respondenci chcą wyrazić pogląd, że godność ludzka powinna być bardziej doceniona przez Polaków i częściej uwzględniana pośród wartości realizowanych.

Istotne różnicowania między obydwojema typami wartości podstawowych – realizowanych w społeczeństwie i postulowanych do realizacji przez respondentów – są widoczne wśród pięciu wartości najwyżej i najczęściej akceptowanych i cenionych przez Polaków. Typując wartości uznawane i realizowane przez dzisiejszych Polaków, respondenci na pierwszych kolejno pięciu miejscach wskazali następujące wartości podstawowe: 1) miłość (78,2%), 2) małżeństwo i rodzinę (71,7%), 3) zdrowie własne (66,1%), 4) życie człowieka (60,4%), 5) wolność człowieka (57,5%). Z kolei postulując wartości do uznania i realizacji w społeczeństwie, na tych samych miejscach postawili takie wartości: 1) wolność człowieka (84,0%) – przesunięcie z 5. na 1. miejsce

w hierarchii, z różnicą 26 punktów procentowych, 2) demokrację (78%) – przesunięcie z 13. na 2. miejsce, z różnicą 27 punktów procentowych, 3) życie człowieka (75,2%) – przesunięcie z 14. na 3. miejsce, z różnicą 15 punktów procentowych, 4) miłość (73,9%) – przesunięcie z 1. na 4. miejsce, z różnicą 4 punktów procentowych, 5) zdrowie (71,1%) – przesunięcie z 3. na 5. miejsce, z różnicą 5 punktów procentowych. W ocenie tych respondentów wartości podstawowych, które oni postulują do realizacji, brakowało w hierarchii albo znajdowały się one na niższych lokatach w preferencjach Polaków. Z tego powodu zachodzi potrzeba, ich zdaniem, przypomnienia Polakom o niezbędności tych wartości, zwłaszcza wolności i demokracji oraz poszanowania życia ludzkiego, włączenia ich do społecznego systemu aksjologicznego. Niektórzy spośród tych respondentów twierdzili, że te właśnie wartości podstawowe były lekceważone, deprecjonowane w społeczeństwie. Zmiana w podejściu i ocenie tych wartości jest więc niezbędna w uznaniu respondentów, niezależnie od ich płci, poziomu wykształcenia i postawy wobec religii.

W postulatach i przewidywaniach badanych licealistów i studentów awansowały w ich wskazaniach takie wartości podstawowe, jak: solidarność – z 14. na 7. miejsce (50,6% wobec 68,5%), prawa człowieka – których brakowało wśród wartości realizowanych społecznie (66%), patriotyzm – także pomijany w wartościach realizowanych (60,2%). Z kolei niektóre wartości uznawane społecznie zostały w postulatach respondentów przesunięte na niższe miejsca: małżeństwo i rodzina – z 2. na 6., uczciwość – z 7. na 9., miłość – z 1. na 4., przyjaźń – z 8. na 17., zdrowie – z 3. na 5. miejsce.

Religia i wiedza naukowa wśród wartości uznawanych i realizowanych w społeczeństwie polskim znajdują się, zdaniem respondentów, na końcowych miejscach w przyjętej hierarchii wartości, co może oznaczać, że Polacy nie przywiązują im istotnego znaczenia, zwłaszcza w wymiarze praktycznym. Postulując do akceptacji i realizacji te wartości, respondenci także umieścili je na tych samych, końcowych lokatach w hierarchii wartości społecznie znanej: religię na 19. miejscu (37,2%) i wiedzę naukową na 18. miejscu (48,3%). Te wartości podstawowe, zdaniem większości respondentów, nie są postrzegane w społeczeństwie jako zawsze potrzebne, stąd tak znaczne odsetki nisko je oceniają lub zupełnie z nich rezygnują w swoim życiu i w wymiarze społecznym. Te wartości, twierdzą ci respondenci, nie są też konkurencyjne dla wartości preferowanych w społeczeństwie jako realne i jako postulowane na czołowych miejscach w społecznej hierarchii wartości podstawowych, które gros Polaków uwzględnia we własnych wyborach egzystencjalnych, a wśród tych wartości znajduje się też godność człowieka².

Wśród uwarunkowań nastawienia badanej młodzieży licealnej i akademickiej do wartości podstawowych realizowanych i postulowanych do akceptacji i realizacji w społeczeństwie polskim badacze wskazują również postawy młodzieży wobec wiary religijnej. W jakim stopniu postawa religijna wpływa na postrzeganie i ocenę przez moich respondentów nastawienia dzisiejszych Polaków do uznawanych i realizowanych oraz postulowanych do akceptacji i realizacji wartości podstawowych, w tym dotyczącego godności osoby ludzkiej? Wykazując tę zależność, dalej zwrócę uwagę na postrzeganie przez respondentów miejsca godności osoby ludzkiej wśród podanych wartości realizowanych i postulowanych do akceptacji w polskim społeczeństwie.

² Z badań zrealizowanych przez Władysława Piwowarskiego pod koniec lat 80. XX w. wśród uczniów szkół średnich i wśród studentów uczelni wyższych odpowiadających na pytanie, w jakim stopniu wartości podstawowe powinny być akceptowane w społeczeństwie polskim, czyli w jakim przedłożony im do oceny katalog wartości podstawowych powinien być uznawany przez większość społeczeństwa, wynika, że wskazane przez nich wybory wartości podstawowych są następujące: prawda – 74,3%, godność osoby ludzkiej – 70,4%, prawa człowieka – 58,9%, patriotyzm – 57,3%, równość społeczna – 56,3%, wolność – 57,9%, solidarność – 50,9%, religia – 47,6%, demokracja – 46,3%, ideały socjalistyczne – 12,7%. Wskaźnik przeciętny akceptacji 11 wartości podstawowych wynosił tu 54,9% (Piwowarski 1991: 119). Piwowarski zaznacza, że różnice wskaźników odnoszących się do wartości faktycznie uznawanych i wartości postulowanych do akceptacji są bardzo duże. Godność osoby ludzkiej znalazła się na trzecim miejscu wśród 11 postulowanych wartości podstawowych (70,4%). Godność ludzką jako wartość liczniej wybierały kobiety (72,8%) niż mężczyźni (68,1%), częściej studenci (78,9%) niż uczniowie (66,5%), częściej osoby z miast (72,6%) niż ze wsi (64,9%). Godność ludzką jako wartość postulowaną wskazało 70,8% badanych głęboko wierzących, 63,9% wierzących, 73,4% niezdecydowanych w kwestii wiary, 70,4% obojętnych religijnie, 77,8% niewierzących (Piwowarski 1991: 118-126). Maturzyści z Tarnowa, badani przez Józefa Młyńskiego na początku obecnego wieku, wskazali następujące wartości postulowane do akceptacji jako konieczne w społeczeństwie polskim: patriotyzm – 57,9%, religia – 34,1%, prawda – 88,5%, wolność – 23,3%, demokracja – 29,2%, sprawiedliwość społeczna – 88,2%, równość społeczna – 83,3%, godność osoby ludzkiej – 67,3%, praca ludzka – 47,5%, solidarność – 56%, ideały socjalistyczne – 32,7%. Przeciętny wskaźnik postulowanej akceptacji 11 wartości podstawowych wynosił tu 55,3% (Młyński 2008: 167).

W zbiorowości badanych licealistów i studentów, postrzeganych ze względu na ich postawę religijną, większość stanowią osoby wierzące (61,6%), a w tej kategorii 16,1% to osoby głęboko wierzące, oraz 23,6% – obojętni religijnie, a 13,6% – osoby niewierzące, natomiast 17 respondentów nie określiło własnej postawy wobec religii. Z badań wynika, że w ocenie 56,3% respondentów wierzących w Boga, w tym 13,6% głęboko wierzących, Polacy włączają godność osoby ludzkiej do podstawowych wartości uznawanych i realizowanych. Natomiast opinię taką o pozytywnym nastawieniu dzisiejszych Polaków do godności ludzkiej jako podstawowej wartości realizowanej wydało 17,7% respondentów obojętnych religijnie i 10% niewierzących. Respondenci wierzący dwukrotnie częściej niż obojętni religijnie i niewierzący łącznie ujęci zauważają, że godność osoby ludzkiej nie jest obojętna dzisiejszym Polakom, i z tej racji włączają ją do uznawanych przez siebie wartości podstawowych. Ci sami respondenci, pytani o faktyczną rolę godności ludzkiej w systemie aksjologicznym Polaków, odnieśli się także do tej roli we własnych postulatach. Respondenci wierzący w 58,8% uważają, że godność ludzka powinna nadal znajdować się wśród podstawowych wartości uznawanych i realizowanych w polskim społeczeństwie, a w tej kategorii znajduje się 15,6% osób głęboko wierzących. Ponadto postulat ten zgłosiło 20,6% obojętnych religijnie i 11% niewierzących respondentów. Odsetki respondentów postulujących znaczenie godności osoby ludzkiej wśród wartości podstawowych Polaków są nieco większe od odsetków tych, którzy twierdzili, że Polacy uwzględniają godność osoby ludzkiej we własnym systemie wartości podstawowych. Różnica między oboma odsetkami respondentów jest niewielka, niemniej oznacza ona, że badana młodzież licealna i akademicka, niezależnie od własnego nastawienia do religii, docenia rolę i znaczenie godności ludzkiej wśród wartości podstawowych Polaków, więc we własnych postulatach niejako domaga się stałego uwzględniania jej w systemie aksjologicznym. Jednak postulat ten jest udziałem znacznie większej liczby respondentów wierzących niż dystansujących się w różnym stopniu od religii³.

Zakończenie

W podsumowaniu analiz przeprowadzonych w tym artykule należy stwierdzić, że w różnych badaniach socjologicznych dotyczących nastawienia polskiej młodzieży licealnej i akademickiej do godności osobowej człowieka jako podstawowej wartości uznawanej i realizowanej w społeczeństwie oraz postulowanej przez nią do akceptacji i realizacji przez Polaków było w przeszłości i jest obecnie zmienne i zależne od wielu różnych czynników, w tym od płci, poziomu wykształcenia, postawy religijnej, pochodzenia społecznego respondentów, aczkolwiek zależność ta często była niejednolita i na średnim lub niskim poziomie. Na przykład w latach 1988-1989 godność ludzką jako wartość podstawową akceptowało zaledwie 18,5% respondentów, w 1992 r. akceptowało ją 20,3% uczniów szkół średnich w Tarnowie, Nowym Sączu i Brzesku, 18,2% studentów

³ Janusz Mariański zaznacza, że „zmienna niezależna »stosunek do wiary« różnicuje wyraźniej niż cechy demograficzne i społeczne poglądy badanych maturzystów i studentów o wartościach podstawowych funkcjonujących w społeczeństwie polskim. Respondenci deklarujący się jako głęboko wierzący częściej niż niewierzący wskazywali na takie wartości podstawowe, jak: patriotyzm (różnica 5,4%), prawda (15,2%), wolność (8,2%), równość społeczna (10,6%), godność osoby ludzkiej (13,4%), ideały socjalistyczne (12,2%). Natomiast niewierzący częściej wskazywali na: religię (różnica 6,5%), demokrację (11,5%). W odniesieniu do kilku pozostałych wartości różnice wskaźników nie przekraczały 5 punktów procentowych. Jedynie w odniesieniu do prawdy (od 34,1% do 18,9%), godności osoby ludzkiej (od 39,8% do 26,4%), demokracji (od 65,9% do 77,4%) można mówić o zależności liniowej. Autodeklaracja wiary religijnej różnicuje poglądy badanych maturzystów i studentów na obecność wartości podstawowych w społeczeństwie polskim według wskaźnika zbiorowego: głęboko wierzący – 47,7%, wierzący – 44,8%, niezdecydowani w sprawach wiary – 43,0%, obojętni religijnie – 42,0%, niewierzący – 39,3%. Deklarowana wiara religijna sprzyja nieco częstszemu dostrzeganiu różnorodnych wartości podstawowych funkcjonujących w społeczeństwie, ale w mniejszym stopniu w odniesieniu do poszczególnych wartości. Sprzyja ona także częstszemu wskazywaniu na godność ludzką jako wartość realizowaną w społeczeństwie polskim” (Mariański 2014: 244-247). Z kolei do niektórych postulowanych wartości podstawowych postawy wobec religii jedynie nieznacznie różnicują ocenę tych wartości: „Przeciętny wskaźnik ustosunkowania się do nich – zaznacza autor – jest na zbliżonym poziomie: głęboko wierzący – 46,1%, wierzący – 47,8%, niezdecydowani w wierze – 49,9%, obojętni religijnie – 49,3%, niewierzący – 46,8%. Głęboko wierzący częściej niż niewierzący postulują wzrost obecności w społeczeństwie polskim takich wartości podstawowych, jak: religia (różnica 23,9%), solidarność (5,7%), demokracja (5,0%). Z kolei niewierzący częściej wskazują takie wartości, jak: wolność (różnica 13,8%), równość społeczna (13,0%), godność osoby ludzkiej (18,3%), ideały socjalistyczne (5,0%). W odniesieniu do wartości religijnych zaznacza się regularny spadek aprobaty w miarę przechodzenia od osób głęboko wierzących do osób niewierzących” (Mariański 2014: 250-252, 2016: 241).

WSP w Rzeszowie, 18,7% żołnierzy służby zasadniczej badanych w 1996 r., 33,3% uczniów szkół średnich w Krośnie badanych w 1997 r., 27,9% maturzystów w Lublinie badanych w 2008 r., 28,8% uczniów szkół średnich w Turku, Kole badanych w 2011 r. Z kolei godność ludzką jako wartość potrzebną w społeczeństwie polskim postulowało: 72,4% uczniów szkół średnich w Tarnowie, Nowym Sączu i Brzesku, 77,2% studentów WSP w Rzeszowie, 66,1% żołnierzy czynnej służby, 83,3% uczniów szkół średnich w Krośnie, 67,3% maturzystów w Tarnowie, 67,1% maturzystów w Lublinie. Wskaźnik przeciętny aprobaty godności ludzkiej jako wartości podstawowej uznawanej i realizowanej w Polsce z tych badań wynosi 25,8%, zaś wskaźnik przeciętny postulatywności aprobaty dla godności ludzkiej jako wartości podstawowej niezbędnej w społeczeństwie jest znacznie większy i wynosi 69,2%. Różnica między tymi wskaźnikami jest bardzo duża i wynosi 43 punkty procentowe i jednocześnie oznacza wskazanie na wzrost zapotrzebowania wśród Polaków na godność człowieka widzianą jako wartość podstawowa (Mariański 2016: 242-244).

Moi respondenci, uczniowie liceów i studenci, włączają się do dyskusji nad systemem aksjologicznym funkcjonującym w społeczeństwie polskim, ukazując zarazem swoiste luki w tym systemie, które chcą uzupełnić własnymi spostrzeżeniami i postulatami dla niektórych wartości podstawowych, w tym dla godności osobowej człowieka. U podstaw tej postulatywności respondentów znajduje się ich przekonanie, że wartość godności ludzkiej w minionym okresie była uznawana i realizowana zaledwie przez niewielki, sięgający jednej trzeciej globalnego społeczeństwa, a w dodatku słabła niemal regularnie w tym czasie czy też jej znaczenie egzystencjalne było lekceważone lub świadomie pomijane. Z tego powodu w swej postulatywności dotyczącej wartości podstawowych ważnych i niezbędnych w życiu indywidualnym i społecznym ludzie godność człowieka stawiają na początkowych miejscach – pierwszym lub drugim i trzecim – we własnej hierarchii wartości podstawowych, chcą w ten sposób, aby godność człowieka zajmowała te właśnie miejsca w aksjologicznych wyborach dzisiejszych Polaków.

Janusz Mariański zaznacza, że „aprobata wartości podstawowych, w tym godności człowieka, tkwi zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. (...) Młodzież relatywnie wysoko ceni wartości podstawowe w społeczeństwie, chociaż ma daleko idącą świadomość, że nie są one dostatecznie realizowane. (...) Spośród wartości specyficznych dla narodu polskiego bardziej wyraźnie zaznacza się aprobata normatywna dla patriotyzmu, w nieco mniejszym zakresie dla religii. Wartości podstawowych nie można tylko posiadać, nie można ich »magazynować«, lecz trzeba je stale zdobywać i tworzyć. (...) Wartości podstawowe, takie jak wolność, sprawiedliwość i równość, są nie tylko dane społeczeństwu, ale zadane. Mogą one rozwijać się prawidłowo przy niezmiennym uznaniu transcendentnej wartości godności ludzkiej. Człowiek, jako istota społeczna, jest wezwany do rozwoju i realizuje swoje powołanie we wspólnocie z innymi ludźmi, którzy także mają swoją godność” (Mariański 2016: 242-243).

Bibliografia

- Annasz W. (1995), *Wartości młodego pokolenia w dobie transformacji ustrojowej Polski. Studium teoretyczno-empiryczne*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Anzenbacher A. (2006), *Co oznacza godność człowieka?*, M. Miś (tłum.). „Horyzonty Wychowania” 9, s. 53-71.
- Babbie E. (2007), *Badania społeczne w praktyce*, W. Betkiewicz i in. (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baniak J. (2015), *Od akceptacji do kontestacji. Moralność katolicka w krytycznym ujęciu i ocenie młodzieży polskiej*. Warszawa: Difin.
- Blalock H. (1977), *Statystyka dla socjologów*, M. Tabin i in. (tłum.). Warszawa: PWN.
- Gajda J. (1997), *Wartości w życiu człowieka. Prawda, miłość, samotność*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Joas H. (2015), *Sind die Menschenrechte westlich?*, München: Kosel Verlag.
- Kant I. (1964), *Uzasadnienie metafizyki moralności*, M. Wartenberg (tłum.). Warszawa: PWN.
- Kiciński K. (1998), *Orientacje moralne. Próba typologii*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kozielecki J. (1988), *O człowieku wielowymiarowym. Eseje psychologiczne*. Warszawa: PWN.

- Luhmann N. (2007), *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, M. Kaczmarczyk (tłum.). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Mariański J. (2014), *Wartości podstawowe w świadomości młodzieży maturalnej* [w:] S. Fel, M. Wódka (red.), *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarstwie. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Franciszka Józefa Mazurka*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 237-255.
- Mariański J. (2016), *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna. Mit czy rzeczywistość? Studium interdyscyplinarne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Martini C. (1995), *Jaka polityka?*, T. Homa (tłum.). Kraków: WAM.
- Mazurek F.J. (1993), *Godność osoby ludzkiej jako wartość absolutna*. „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 21(1), s. 47-58.
- Mądrzycki T. (1970), *Psychologiczne mechanizmy kształtowania się postaw*. Warszawa: PWN.
- Mead G. (1975), *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Z. Wolińska (tłum.). Warszawa: PWN.
- Młyński J. (2008), *W kręgu aksjologii abiturientów Tarnowa. Wartości osobowe, społeczne i religijno-moralne w świadomości młodzieży*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezjalne Biblos.
- Nowak S. (1973), *Teorie postaw*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski K. (1965), *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: PWN.
- Ossowska M. (1970), *Normy moralne. Próba systematyzacji*. Warszawa: PWN.
- Ossowska M. (1983), *O pojęciu godności* [w:] M. Ossowska, *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*. Warszawa: PWN, s. 514-522.
- Piwowarski W. (1990), *Stosunek uczniów i studentów do podstawowych wartości społeczeństwa polskiego*. „Życie Katolickie” 2, s. 63-68.
- Piwowarski W. (1991), *Młodzież a wartości podstawowe* [w:] L. Adamczuk (red.), *Religia w dobie przełomu w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Teologii Apostolstwa I Zakładu Socjologii Religii SAC, s. 106-134.
- Piwowarski W. (1993), *ABC katolickiej nauki społecznej, cz. 1, Wprowadzenie, podstawy, kierunki*. Pelplin: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Prężyna W. (1981), *Funkcja postawy religijnej a osobowość człowieka*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Reykowski J. (1979), *Motywacja, postawy a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Szawarski Z. (1983), *Godność i odpowiedzialność*. „Studia Filozoficzne” 8-9, s. 93-106.
- Sztaba M. (2011), *Troska błogostawionego Jana Pawła II o etyczno-moralne podstawy życia społecznego*. Kraków: Tynieckie Wydawnictwo Benedyktynów.
- Szyska E. (2007), *Istota poczucia godności w wybranych koncepcjach współczesnej psychologii* [w:] A. Królikowska, Z. Marek (red.), *Refleksje nad godnością człowieka*. Kraków: WAM, s. 41-47.
- Tinder G. (1995), *Myslenie polityczne. Odwieczne pytania*, A. Dziurdzik (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Weber M. (1975), *Klasy, stany, partie – podział władzy w obrębie wspólnoty* [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii*. Warszawa: PWN, s. 415-428.
- Weber M. (2002), *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, D. Lachowska (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Webers T. (1994), *Menschenrechte* [w:] S.R. von Dunde (Hrsg.), *Wörterbuch der Religionssoziologie*. Gutersloh: Guterstofer Verlagshaus, s. 191-198.
- Znaniecki F. (1928-1930), *Socjologia wychowania*, t. 1-2. Warszawa: Naukowe Towarzystwo Socjologiczne.